

Т. Бєлякова

**ДО ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ РЕЛІГІЙНОГО ЧИННИКА НА
НАЦІОНАЛЬНУ САМОСВІДОМІСТЬ У МІЖВОЄННІЙ ЮГОСЛАВІЇ:
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ**

У цій статті розглядаються різні аспекти історіографії, які стосуються питання про роль релігії в Югославії в період між двома світовими війнами у формуванні національної ідентичності народів Югославії. Інтерес до цієї теми пов'язаний з історичними подіями протягом останніх тридцяти років, а конкретніше з війною, яка супроводжувала розпад соціалістичної Югославії. Ситуація в 1920 – 1930-х роках була не так глибоко вивчена зарубіжними вченими, хоча конфлікт, який пов'язаний з проблемою конкордату з Ватиканом в цей період, на думку деяких колишніх югославських істориків, а також західних досліджень, таких як П. С. Рамет, сильно вплинула на відносини між сербами і хорватами під час Другої світової війни через механізми звертання до релігійного фактору і ідеї конфронтації між православ'ям і католицизмом під час конфлікту. Іншим важливим аспектом в історіографії на основі вивчення ідеологічних схем та на основі історичного та конфесійного фону в 1930-ті, який має справу з питанням «сакралізації нації і націоналізацією релігії» сербських духовних лідерів (Klaus Vuchetich). Важливість вивчення цього періоду пов'язана з необхідністю дізнатися більше про використання релігійного чинника для побудови і формування національної ідентичності, а також про управління міжрелігійними та міжнаціональними конфліктами на основі історичних міфів, змішаних з «релігійними компонентами». Без знання історії 20-ого століття і формування національних конструкцій в Югославії, сучасні вчені часто передають уявлення і пояснення подій під час останніх югославських воєн на цілу історію Балкан і звинувачують саму релігію у створенні націоналістів (наприклад, сербське православ'я) або більш агресивних (наприклад, боснійський іслам).

Ключові слова: Югославія, історіографія, сербське православ'я, боснійський іслам.

УДК 929.65(47)“9/14”(045)

В.С. Волониць, С.І. Розанов

**РОДОВИЙ ЗНАК РЮРИКОВИЧІВ.
ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ЗОБРАЖАЛЬНИЙ ПРОТОТИП**

Незважаючи на існування значної кількості наукових розвідок та численних гіпотез, походження та семантика знаків князів Рюриковичів є найменш розробленими в історичній науці питань. Однією з причин їх невирішеності, мабуть, є розбіжність науковців у порозумінні витоків «родового знаку Рюриковичів». На думку авторів, одним із шляхів вирішення існуючих питань залишається звернення до найбільш ранніх речових джерел і залучення нових наукових підходів щодо їх розв'язання.

Автори вважають двозубами клейма на цеглинах, що знайдені під час розкопок на території Десятинної церкви у Києві, які загальноновизнані тризубами князя Володимира Великого. У пошуках витоків двозубої графічної основи, спільної для усіх давньоруських княжих знаків, автори зіставляють графіті на куфічних дирхемах, клейма на цеглинах княжої будови і приходять до висновку, що «родовий двозуб Рюриковичів» виконував функцію оберегу, знака захисту від нещастя.

Автори розглядають знаки Рюриковичів як феномени комунікацій і приходять до висновку, що у дописемний період найдавніша і найважливіша система магічних жестів, що існувала у зоровій мові, повинна була знайти відображення у вигляді графічних знаків. На підставі порівняльно-іконографічного аналізу автори висувують гіпотезу, за якою родовий двозуб є графічним зображенням магічного жесту, який виконував сакральну функцію захисту, а стилізоване зображення тризуба на монетах Володимира Святославича є геральдичною емблемою, що складена зі зброї: здвоєних однобічних клинців і наконечника стріли посередині знаку.

Ключові слова: тризуб, родовий знак Рюриковичів, двозуб, оберіг, магічний жест, феномен, графіті, куфічні дирхеми, однобічні клинці, геральдична емблема.

Серед атрибутів і символів Давньої Русі найважливіше місце посідають так звані «знаки Рюриковичів», які вперше стали відомі наприкінці XVIII ст. разом з найдавнішими руськими монетами. «Загадковий знак» на срібнику з написом «ЯРОСЛАВЛЕ СЪРЕБРО» (рис. 1, а), першому з найдавніших руських монет X-XI ст.ст., що потрапив до поля зору вчених, завдяки М. М. Карамзіну увійшов до історії під назвою «тризуба». Карбування власних монет позначало проголошення державної незалежності Київської Русі. Присутність на них княжої емблеми відводила останній роль загальнодержавного символу. Тому завдання з'ясувати походження знака і відшукати його зображальний прототип стає актуальним ще у XIX ст. [22, с. 165-186].

Важко переоцінити його значущість і в контексті еволюції сучасних символів української державності. 22 березня 1918 р. «знак Київської держави Володимира Святого» був затверджений Центральною Радою як герб Української Народної Республіки [5, с. 99-101]. Після поразки української революції «тризуб» залишився символом українського національного руху різних політичних орієнтацій. Тому його затвердження головним елементом державного герба України [10, ст. 20] символізує зв'язок з державотворчими традиціями Київської Русі та боротьбою за українську державність у XX ст. Тризуб - головний елемент державного гербу України - копіює княжий знак срібників IV типу Володимира Святославича (рис. 1, в).

Рисунок 1. Найдавніші руські монети X-XI ст.ст. [20]:

- а) срібник Ярослава Володимировича, №222-1; б) срібник Володимира Святославича, №32-1; в) срібник Володимира Святославича, №175-3; г) срібник Святополка Окаянного, №179-1.

Проте, питання звідки з'явився «тризуб» все ще стає предметом дискусій, а іноді непрофесійних суджень, породжуючи екзотичні версії та політичні протистояння. Причинами цього є відсутність давніх писемних джерел, складність розуміння прихованого сенсу зображальних даних, недостатня обізнаність з історією виникнення владних символів і необхідність пояснення історичної та політичної доцільності цього елемента української символіки. Тому проблема походження знаків Рюриковичів залишається актуальною для подальшого наукового осмислення владної символіки України.

Джерельна база дослідження ґрунтувалася на широкому колі опублікованих матеріалів ХІХ – початку ХХІ ст., нумізматичних та сфрагістичних каталогах тощо.

Дослідженнями кількох поколінь радянських істориків (В. С. Драчук, М. П. Ліхачов, А. А. Молчанов, О. В. Орешніков, Б. О. Рібаков, В. Л. Янін та ін.) визначені територіальні та хронологічні межі обігу і сфера застосування знаків Рюриковичів. З'ясовано, що їх еволюція зумовлена системою успадкування, що існувала ще у боспорській та аланській традиціях, і заснована на принципі появи або зникнення так званих «відп'ятнишів» – елементів зображення, що надавали знаку його власника індивідуальних рис. У роботах А. А. Молчанова, Б. О. Рібакова, В. Л. Яніна реконструюється принцип наступності княжих емблем, що заснований на успадкуванні «родового знаку Рюриковичів» – двозубої графічної основи, спільної для усіх давньоруських княжих знаків [14, с. 263]. Інші науковці вважають «родовим знаком Рюриковичів» тризуб Володимира Святославича і досі шукають витоки «тризуба» в усьому, з чим тільки можна зв'язати його «три зуби».

Походження знаків Рюриковичів вивчалось за їх аналогіями у родових і культових символах давніх індоевропейських народів на великій території Євразії – від Дунаю до Монголії [19, с. 15-66]. Дослідники шукали візантійські, південні, скандинавські, східні (іранські та арабські), хозарські та автохтонні коріння походження двозубів і тризубів Рюриковичів. Час від часу в окремих роботах узагальнювались різні думки щодо їх значення (К. Ю. Гломозда, М. П. Ліхачов, А. А. Молчанов, В. І. Сергійчук, В. Ю. Січинський, Н. О. Соболева, М. О. Таубе, І. І. Толстой, Д. Б. Яневський, В. Л. Янін та ін.). Історія вивчення «тризуба» у 90-і рр. ХХ ст., які були відзначені підвищеною увагою до його витоків у зв'язку з відродженням національної символіки України, докладно викладена в монографічній роботі О. Ф. Белова і Г. І. Шаповалова «Український тризуб: історія дослідження та історичний реконструкт» [1, с. 100-124].

Проблема походження і семантики знаків Рюриковичів належить до найменш розроблених в історичній науці питань [4, с. 47]. Незважаючи на існування значної кількості наукових розвідок та численних гіпотез, поки що нікому з дослідників не вдалося висунути ґрунтовну версію щодо первісного сенсу «родового знаку Рюриковичів» [14, с. 268]. Зазнали критики й нові, малопереконливі версії тлумачення останніх десятиліть: атакуючий сокіл як тотем давнього роду; христограма, що утворена грецькими літерами альфа і омега; з'єднання якоря і хреста як християнського символу віри та надії на порятунок у Давній Русі; зображення давнього скандинавського судна; символ «трійці»; магічне число «три» тощо. На думку Л. В. Войтовича, «інтерпретації тризуба далекі від свого вирішення» [3, с. 35].

Отже метою цієї публікації є пошук нового підходу до визначення витоків «родового знаку Рюриковичів».

Раніше висловлювалися окремі думки (М. С. Левшиновський, А. А. Молчанов, М. О. Таубе та ін.), що «загадкова фігура» на монетах не може бути зображенням ніякого реального предмету, а є лише княжою емблемою. Розповсюдженість тризуба по

всьому світові сприяла виникненню філософсько-символічного підходу, на ґрунті якого міфічним судженням надається перевага перед критичним і аргументованим вивченням джерел [1, с. 173-174; 16, с. 127]. З цього приводу заслуговує уваги думка В. Ю. Січинського, що «в старі часи жодна емблема чи знак не був випадково придуманий, не носив характеру принагідності, не прописувався оригінальністю, лише нав'язував до якоїсь давнішої традиції, глибшого значення символу та мав значення емблеми саме тим, що був уже раніш знаний, що був освячений віками своїм символічним змістом. Знаки-герби в старі часи служили охороняючим засобом, як печатка, як ознака влади, сили, уміння чи інших важливих прикмет» [18, с. 9-10]. Природно, знак мав певну ідею, тому і став «родовим знаком Рюриковичів».

Одним із шляхів вирішення проблеми залишається звернення до найбільш ранніх джерел і залучення нових наукових підходів. За підрахунками С. В. Белецького, на цей час відомі понад дві тисячі предметів із зображеннями знаків Рюриковичів, що датуються X – першою половиною XIII ст. [2, с. 431]. Серед них найдавніші руські монети, підвісні та прикладні печатки, персні-печатки, товарні пломби, геральдичні підвіски, предмети прикладного мистецтва, зброя та спорядження воїнів, знаряддя праці, побутова та будівельна кераміка, графіті на східних монетах, стінах Софії Київської та інших церков тощо.

Відносно новим джерелом з символічними зображеннями знаків на території Давньої Русі стали графіті на східних монетах, які надходили у великій кількості в IX - X ст.ст. до країн Східної та Північної Європи з Арабського халіфату. Серед рун, написів, малюнків і знаків на них були виявлені зображення, що є двозубами або тризубами з характерним трикутним завершенням в основі. Знайдені графіті виявилися ізоморфними знакам на руських монетах X - XI ст.ст. і найдавніших печатках з ім'ям князів, що дозволило умовно реконструювати їх приналежність до княжих знаків. І. Г. Добровольський, І. В. Дубов і Ю. К. Кузьменко зіставили графіті на кувачах з знаками Рюриковичів і віднесли їх до категорії амулетів-символів [6, с. 67-74, 128]. Проте дискусійним питанням залишається призначення графіті на східних монетах. Дослідники висунули гіпотезу, за якою ще до початку власного монетного карбування руські князі «таврували» дирхеми, після чого вони ставали державною грошовою одиницею і могли виконувати важливу роль у розвитку економіки і торгівлі Давньоруської держави [6, с. 130].

Відзначаючи схожість двозубів на східних монетах зі знаками Хазарії, О. О. Мельнікова припускає, що знаки Рюриковичів могли виникнути наступним чином. У другій половині IX ст. правителі Давньої Русі могли разом з титулом «каган» верховного правителя Хазарії запозичити і символ його верховної влади у формі двозуба [13, с. 249]. С. В. Белецький також поділяє думку про запозичення зображального символу у формі двозуба саме від Хазарського каганату [2, с. 458].

Таким чином, російська наука продовжує наполегливо шукати зображальний прототип знаків Рюриковичів серед двозубих тамг, все більше віддаючи перевагу хазарському впливу, хоча фундаментальні дослідження В. Є. Фльорової не виявили у Хазарії знак, безпосередньо зв'язаний з особистістю правителя, з владою, наприклад з каганом [19, с. 45-46; 22, с. 82-83; 23, с. 53-64]. Сучасна українська історична наука незмінно пояснює «тризуб» як культово-геральдичний або філософсько-символічний знак, керуючись саме ідеєю «трьох зубів» [1, с. 100-170, 197; 3, с.36].

Двозуби та тризуби з характерним трикутним завершенням в основі представлені на різних предметах двома іконографічними типами: лінійним та контурним. На думку В. Є. Фльорової, при визначенні зображення безперспективно виходити тільки з його форми. Лише обставини його використання можуть дати деякий матеріал до

реконструкції мотивів вибору і сфери застосування графічних зображень [22, с. 81-82]. Проте, як справедливо вважає А. А. Молчанов, при розгляді будь-якого емблематичного сюжету також не слід повністю виключати і обходити його порівняльно-іконографічний аспект [14, с. 267].

Частина східних монет з контурними графіті «княжих» знаків має друге зображення на зворотному боці у вигляді малюнків дружинної тематики: стягу, човна, ножа, рога. О. О. Мельнікова дійшла висновку щодо обігу цих знаків у середовищі княжої дружини, а також про єдність і незмінність семантики обох іконографічних типів двозуба (лінійного та контурного) на всьому протязі їх співіснування [13, с. 244]. Появу двозуба як символічного знака, зображуваного на монетах разом з предметами дружинного побуту, О. О. Мельнікова впевнено датує кінцем IX – початком X ст., тобто часом виникнення Давньоруської держави і князювання Олега у Києві. Топографія знахідок цих монет вказує на їх переважне поширення у давньоруському ареалі і переважання монет з двозубами у Східній Європі [13, с. 246].

Проте, О. О. Мельнікова чомусь не надає значення тому, що на східних монетах малюнки дружинної тематики не супроводжують жодне з лінійних зображень двозуба. Крім того, якщо у трьох випадках монети з контурними графіті мають отвори, то серед монет з лінійними двозубами з отворами не знайдено жодного примірника. Ці спостереження дають підстави припустити можливість використання монет з лінійними двозубами ні як амулетів чи розпізнавальних знаків кланової приналежності, що можна припускати у випадках з їх контурними зображеннями, а пов'язувати з язичницькими віруваннями власників монет та обставинами утворення монетного скарбу.

На думку авторів, припущення щодо «таврування» дирхемів знаками власності руських князів є непереконливим з наступних причин. По-перше, «таврування» повинно було б мати якщо не масовий, то, принаймні, груповий характер. Проте випадки скупчення таких монет у скарбах куфічного срібла невідомі, кожна з них унікальна. По-друге, через низьку ефективність техніки графіті у порівнянні з карбуванням монет. По-третє, через відсутність канонічної іконографії двозуба.

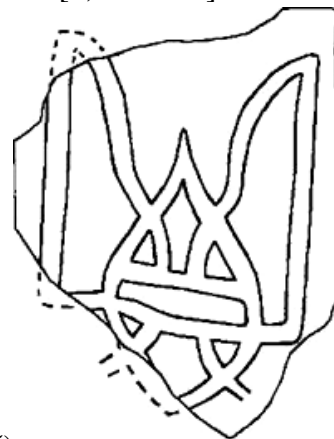
Підхід до двох іконографічних типів зображення двозуба, який існує у літературі, визначає контурне зображення таким, що окреслює «тіло» якогось предмета, а лінійне – як схематичне, спрощене зображення, що дає лише уявлення про основні конструктивні особливості [13, с. 244]. Отже виникає якась штучна первинність контурного і вторинність лінійного зображення знака. Відсутність канонічної іконографії серед двозубів контурного типу (вони: то прямі і широкі, то подовжені і вузькі, то злегка відігнуті зубцями назовні) вказує на їх предметну стилізацію і вторинність відносно до лінійного типу як до свого зображального прототипу. Таким прототипом певно міг бути лінійний двозуб з характерним трикутним завершенням в основі, що мав сакральну функцію оберегу (захисту, відлякування тощо). Можливо, монета з двозубом виконувала роль закладної при приховуванні скарбу, відлякуючи злих духів і неспроханих знахідників.

Цеглину із «загадковим знаком», що була знайдена В. В. Хвойкою у 1907 р. під час розкопок на території Десятинної церкви у Києві (рис. 2), завжди відносили до кінця X ст. (989 – 996 рр.). Останні розвідки датують цеглини з таким клеймом початком XI ст. і зараховують до тризубів Володимира Святославича [2, с. 451]. Але у 1940 р. про «загадковий знак» на такій цеглині майбутній академік Б. О. Рибаків писав: «Он представляет собой парадную торжественную форму того двозубца, который А. В. Орешников предположительно относил Владимиру Святославичу. Средний зубец, имеющийся на знаках сыновей Владимира, здесь отсутствует. Странно, что А. В. Орешников, которому оба знака на кирпичах были хорошо известны, не

использовал их для большей убедительности своих аргументов в пользу принадлежности двузубца Владимиру Святославичу. Ведь Десятинная церковь была построена при Владимире. Этот двузубец по своему типу может быть поставлен первым в ряду княжеских знаков с последующими усложнениями» [17, с. 247]. На відміну від О. В. Орешнікова, Б. О. Рибаків спеціально не торкався персоніфікації княжих знаків, але бачив у цьому знакові саме двоzub. Опис В. Ю. Січинським знака на монетах Володимира Великого також не дозволяє віднести знак на цеглині до тризубу київського князя: «Середній зуб, переважно на висоті бічних зубів,... або вищий за них» [18, с. 14]. Останні спостереження Д. Д. Йолшина за технологічними особливостями виробництва таких цеглин свідчать не на користь їх експозиційної функції. Дослідник припускає, що, «не предназначенные для демонстрации знаки, таким образом, имели, скорее всего, сакральный смысл» [7, с. 26-27].

а)

б)

Рисунок. 2. Керамічна пласка цеглина-плінфа з клеймом, що знайдена у 1907 р. В. В. Хвойкою під час розкопок Десятинної церкви у Києві:
а) Національний музей історії України (Київ), № В-4553/111;
б) промальовування за С. В. Белецьким [2, с. 451], на якому видно, що художник намагався витягнути вістря центрального елемента в основі знака.

На магічну функцію знаків як оберегів, що сакральним чином оберігають ті предмети, на які вони нанесені, звертав увагу В. І. Стависький. На його думку, саме це висувало родові знаки до державних емблем різних народів на ранніх етапах їх державності і визначало сферу їх використання у якості зовнішньополітичного сакрального символу [21, с. 99-100]. Н. О. Соболева теж характеризує знак як «сакральний, магічний символ, релікт прежніх верованій (подобний символ, отличающийся от знака собственности, родового знака, имел в виду Н. П. Лихачев)» [19, с. 57].

На початку XI ст. в обігу одночасно знаходились як тризуб київського князя, так і двоzubий знак на будівельній кераміці. І якщо тризуб на монетах належав князю Володимиру як знак посвідчення (персоніфікації, печатки), то цеглину з двоzubом можна тлумачити як «закладну жертву» подібно до цеглин і каміння з двоzubами фортець та городищ Хазарії [22, с. 52, 82]. Таким чином, функцію оберегу «родовий двоzub Рюриковичів» виконував у тризубі Володимира і знаках його синів, на закладних монетах у скарбах куфічного срібла, на цеглинах, які потрапляли до мурування княжої будови тощо. Можливо, до проблеми витоків родового двоzubа

можна наблизитись, якщо шукати не якийсь конкретний предмет живої чи неживої природи, а абстрактне поняття, яке у нашому випадку має бути функцією оберегу.

Усі графічні зображення можна розподілити на два великих класи: образи та знаки. З тією чи іншою ступінню розпізнаваності образи знаходять свої еквіваленти серед об'єктів живої (зооморфні, антропоморфні) чи неживої (предмети) природи. Знаки легко читаються, але не знаходять собі ясних еквівалентів. На думку Я. А. Шера, на інтуїтивному рівні опису зображень образ від знака можна легко відрізнити тим, що перший завжди ізоморфний відбитому у ньому предметі, а другий – ні [25, с. 49].

Історія вивчення знаків, пошук зображальних прототипів і сутності свідчать про те, що княжі емблеми розглядаються дослідниками як деякі образи. На сучасному рівні розвитку семантики і семіології знаки Рюриковичів можна розглядати як феномени комунікації. На різних предметах княжі знаки наносилися за допомогою різної техніки накреслення (надряпування, вирізування, формування, карбування, лиття, інкрустація тощо). З точки зору графіки всі вони є оптичними знаками. Проте, поняття графіки більш вузьке ніж поняття зорової мови у цілому, оскільки воно виключає всі системи оптичних знаків, що виконані іншою, ніж нарисна, технікою, – починаючи від найдавнішої і найважливішої системи – мови жестів. Оскільки жест, тобто неграфічний зоровий символ, набуває у цій формі спілкування абстрактного значення, стає сигналом абстрактного поняття, ясно, що тут намічається шлях до пошуку графічних знаків для вираження абстрактних значень. «Графічне зображення символічного жесту стає графічним зображенням абстрактного поняття, яке їм висловлюється» [26].

У відповідності до зазначеної мети автори переводять його до іншої площини. Можливо, існував якийсь магічний жест, який захищав свого хазяїна, відлякуючи злих духів, і був ізоморфний графічному лінійному двозубу з характерним трикутним завершенням в основі. Природно, це припущення має стати предметом окремого дослідження. Але порівняльно-іконографічний аспект лінійних двозубів підказує, що таким символічним жестом цілком міг бути магічний жест «роги», у якому мізинець і вказівний пальці руки витягнуті, а безіменний і середній загнуті і притиснуті під кутом великим пальцем до долоні, нагадуючи характерне трикутне завершення в основі княжих знаків. Можливо, два різних знака – зоровий магічний жест і його графічний образ у вигляді двозуба – по-різному висловлюють одне і те ж поняття – функцію оберегу. За припущенням авторів, лінійний двозуб первісно міг зображати символічний жест і використовуватися з магічною метою, захищаючи ті предмети, на які він був нанесений. Можливо, з межі IX-X ст.ст. двозуб набув стилізованого, контурного зображення, яке найкращим чином відповідало воїнському характеру дружинного середовища і вимогам до світської емблеми руських князів, що була призначена, у першу чергу, для зовнішньополітичних та воєнних цілей.

Контурний варіант двозубу нагадує стилізоване зображення воїнської емблеми, яка складається із дзеркально симетричних однобічних клинків, що повернуті спуском леза усередину знака. Якщо на монетах Володимира і Ярослава можна бачити лише їх обрис, то на срібниках Святополка правий зубець-клинок має навіть загострене лезо (рис. 1). Це тлумачення стилізованого двозубу надійно підтверджується зображенням княжого знаку Володимира з хрестоматійної геральдичної підвіски [15, табл. I, №1]. Двозуба воїнська емблема, яка стала «родовим знаком Рюриковичів» у середині X ст., у тризубі князя Володимира доповнюється центральною щоглою – наконечником стріли.

Нечасто літописні відомості співпадають з археологічними джерелами, але реконструйована монетна емблема князя Володимира дивним чином нагадує зброю, що за літописом (ст. 968 р.) була передана у знак дружби печенізьким князем руському воєводі Претичу [8, с. 40]. За даними А.М. Кіріпнікова, у X ст. «в погребеннях

южнорусских феодалов сабля начинает заменять меч. Видимо, во второй половине X в., а особенно около 1000 г., киевские дружинники располагали новым оружием; времена, когда хазарская и печенежская сабля противопоставлялись русскому мечу, уже прошли» [9, с. 66].

На сайті Інституту археології Російської Академії наук розташована публікація про знахідку влітку 2011 р. Суздальською експедицією залізної інкрустованої сріблом сокири XI ст. з одночасним зображенням двох княжих знаків – двозуба і тризуба [11]. Якщо тризуба тамга з трикутником на середньому зубці могла належати одному з найближчих родичів князів Володимира і Ярослава, то двозуб на сокирі розглядається авторами публікації як загальний знак роду Рюриковичів. Коментуючи цю унікальну знахідку (рис. 3) в інтерв'ю журналісту РІА «Новості», академік М. О. Марков зазначив, що це перший зафіксований археологією випадок розташування княжих знаків на парадній зброї, яка виступала як символ влади. За словами вченого, «ети знаки – знаки собственности, некая личная печать. Княжеские знаки – это эмблематика династии, это эмблематика очень узкого круга людей. Есть предположение о сарматском происхождении (знаков), писалось о хазарском происхождении, но точно это неизвестно. Мы знаем, что у скандинавов таких знаков нет, у славян таких знаков нет, это изобретение появляется у Рюриковичей на Руси X века» [12].

Рисунок 3. Суздальська сокира XI ст. з курганного могильника поблизу села Шекшово (Іванівська область, Росія) [11].

Якщо запропоноване авторами тлумачення первісного змісту двозубу буде вірним, інновація Рюриковичів, про яку говорив академік Микола Марков, може полягати у тому, що на межі IX - X ст.ст. на території Давньоруської держави, яка зароджувалась, магічний жест, що виконував сакральну функцію захисту, отримав графічне втілення у лінійному двозубі, а у стилізованому вигляді був застосований у дружинному середовищі і особисто-родовій символіці руських князів. Потрапляючи на предмети, що символізували владу (монети, печатки, парадну зброю тощо), княжий знак набував владного змісту.

Список використаної літератури

1. Белов О. Ф. Український тризуб: історія дослідження та історичний реконструкт / О. Ф. Белов, Г. І. Шаповалов. – Запоріжжя: Дике поле, 2008. – 264 с.
2. Белецкий С. В. Древнейшая геральдика Руси / С. В. Белецкий // Повесть временных лет. – СПб.: Вита Нова, 2012. – С.431-463.
3. Войтович Л. Русь: поморські слов'яни чи варяги? / Л. Войтович // Проблеми слов'янства. – 2011. – Вип. 60. - С.33-46.
4. Гломозда К. Ю. Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України / К. Ю. Гломозда, Д. Б. Яневський // Український історичний журнал. – 1990. – №4. – С.43-53; №5. – С.45-64.
5. Гречило А. Проекти герба та печатки Української Держави Павла Скоропадського / А. Гречило // Український археографічний щорічник. — 2007. – Вип. 12. – С. 99-106.

6. Добровольский И. Г. Граффити на восточных монетах: Древняя Русь и сопредельные страны / И. Г. Добровольский, И. В. Дубов, Ю. К. Кузьменко. – Ленинград: ЛГУ, 1991. – 192 с.
7. Ёлшин Д. Д. Княжеские знаки Владимира на кирпичях Десятиной церкви в Киеве / Д. Д. Ёлшин // Геральдика – вспомогательная историческая дисциплина. – СПб.: Государственный Эрмитаж, 2012. – С.24-29.
8. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. - 2-е. изд. – СПб, 1908. – Т.2. - 638 с.
9. Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Мечи и сабли IX-XIII вв. / А. Н. Кирпичников // Археология СССР: Свод археологических источников. – М. - Л.: Наука, 1966. – Вып. 1. - 145 с.
10. Конституція України: від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
11. Марков Н. А. Суздальський топор XI века из с. Шекшово [Електронний ресурс] / Н. А. Марков, И. Е. Зайцева, А. М. Красникова. – Режим доступу: http://www.archaeolog.ru/?id=2&id_nws=198&zid_nws=9.
12. Марков Н. А. Суздальский парадный топор XI века [Електронний ресурс] / Н. А. Марков. – Режим доступу: <http://ria.ru/science/20120423/633070568.htm>.
13. Мельникова Е. А. К вопросу о происхождении знаков Рюриковичей / Е. А. Мельникова // Древнейшие государства Восточной Европы. 2005 год. Рюриковичи и Российская государственность. – М.: Индрик, 2008. – С.240-249.
14. Молчанов А. А. Знаки Рюриковичей: итоги и проблемы изучения / А. А. Молчанов // Древнейшие государства Восточной Европы. 2005 год. Рюриковичи и Российская государственность. – М.: Индрик, 2008. – С.250-269.
15. Молчанов А. А. Подвески со знаками Рюриковичей и происхождение древнерусской буллы / А. А. Молчанов // Вспомогательные исторические дисциплины. — Ленинград: Наука, 1976. – Т.VII. - С.69-90.
16. Портнов А. Феномен тризубу в історії України / А. Портнов // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методик. У 2-х ч.: зб. наук. праць та спогадів пам'яті проф. В. О. Замлинського. – К., 2001. — Ч. 1. – С.126-129.
17. Рыбаков Б. А. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси / Б. А. Рыбаков // Советская Археология. - 1940. – Т.II. – С.227-257.
18. Січинський В. Український національний знак і прапор / В. Січинський // Вступ до українського краєзнавства / В. Січинський. – Прага: Українська школа, 1953. – Ч.I. – 128 с.
19. Соболева Н. А. Очерки истории российской символики. От тамги до символов государственного суверенитета / Н. А. Соболева – М.: Языки славянских культур, 2006. – 488 с. - (Studia historica).
20. Сотникова М. П. Тысячелетие древнейших монет России. Сводный каталог русских монет X-XI веков. / М. П. Сотникова, И. Г. Спасский. – Ленинград: Искусство, 1983. – 240 с.
21. Ставиский В. И. У истоков древнерусской государственной символики / В. И. Ставиский // Философская и социологическая мысль. – 1991. – №5. – С.98-112.
22. Толстой И. И. Древнейшие русские монеты Великого княжества Киевского. Нумизматический опыт графа Ив. Ив. Толстого. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1882. – 272 с., 15 л. ил.
23. Флёрова В. Е. Граффити Хазарии / В. Е. Флёрова. – М.: Эдиториал УРСС, 1997. – 176 с.

24. Флёрова В. Е. Образы и сюжеты мифологии Хазарии / В. Е. Флёрова. – М.: Мосты культуры - Гешарим, 2001. – 159 с.
25. Шер Я. А. Петроглифы Средней и Центральной Азии / Я. А. Шер. – М.: Наука, 1980. – 325 с.
26. Шор Р. О. Графика [электронный ресурс] / Р. О. Шор, Н. М. Каринский // Литературная энциклопедия в 11 т. / отв. ред. В. М. Фриче. М.: Ком. Акад., 1929. – Т. 2. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclor/le2/le2-6991.htm>.
- Стаття надійшла до редакції 02.10.2013 р.

V. Volonits, S. Rozanov

**RURIKOVICH'S ANCESTRAL SIGN. CONCERNING MATTER ABOUT
FIGURATIVE PROTOTYPE**

Origin and semantics of Rurikovich's prince signs are the least developed questions in historical science in spite of considerably quantity of scientific researches and numerous hypotheses. Obviously one of reason of their suspense is difference of scientist understanding concerning source «Rurikovich's ancestral sign». In the judgment of authors, one of path of solution is the earliest material source reference and involvement of new scientific approach for their solution.

Authors consider the stamps on brick as two-dent founded on Desyatinnaya church territory during diggings in Kiev, that are universally recognized as trident of Grand prince Vladimir. In search of sources of two-dent graphic base that is general for all Old Russian prince's sign, authors compare graffiti on dirhams, stamps on brick of prince's building and come to the conclusion that «Rurikovich's ancestral two-dent» functioned as amulet, misfortune protection character.

Authors consider Rurikovich's signs as communication phenomenon and come to the conclusion that ancient and major system of magic signs existed in visual language should be reflected in the form of graphic characters. On the base of comparative-iconographic analysis the authors put forward a hypothesis and according to this one two-dent is graphic representation of magic sign, which functioned as protection and stylized representation of trident on coins of Vladimira Svyatoslavicha is heraldic emblem composed of weapons: dual one-sided blades and arrowhead in the middle of sign.

Key words: *trident, Rurikovich's ancestral sign, two-dent, amulet, magic sign, phenomenon, graffiti, dirham, one-side blades, heraldic emblem.*

УДК 321.01(045)

Д. Григорова

**СЛАВЯНОЕВРАЗИЙСКИЙ ПРОЕКТ АЛЕКСАНДРА ПАНАРИНА:
ПРАВОСЛАВНЫЙ РЫЦАРЬ ПОСТСОВЕТСКОЙ РОССИИ**

Александр Панарин является одним из неоевразийских мыслителей постсоветской России, который восстановил общественный интерес к идее где Россия выступает связующим звеном между Востоком и Западом, славянской и европейской культурами и является евразийской имперской моделью. Распад СССР в 1991 г. привел общество к идеологическому кризису. Философия славянского евразийства Александра Панарина пытается способствовать патриотическим чувствам у россиян, которые помнят значение Православных ценностей и Евразийскую политическую теорию русских эмигрантов. Александр Панарин